

Τοπιακή προσέγγιση και αρχιτεκτονική παιδεία.

Η σημασία των μαθημάτων

των σχετικών με τη διερεύνηση του τοπίου,
στα πλαίσια μεταπτυχιακών προγραμμάτων σπουδών,
που αφορούν αρχιτέκτονες.

Κ. Μωραΐτης – Αρχιτέκτονας Μηχανικός,
Αναπληρωτής Καθηγητής ΕΜΠ.

Εισήγηση στο επιστημονικό συνέδριο «Μεταλλαγές και (Α)συνέχειες. Πρακτικές, πολιτικές και λόγος για τον αστικό χώρο». Οργάνωση: Αρχιτεκτονική Σχολή Ε.Μ. Πολυτεχνείου - Διατμηματικά προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών: Αρχιτεκτονική Σχεδιασμός Χώρου και Προστασία Μνημείων, Αθήνα, 4-5 Ιουλίου 2008. Πρακτικά του συνεδρίου. Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009, σελ. 217-223.

Η κεντρική πολιτιστική και πολιτισμική σημασία του τοπίου.

Επιμένοντας στη σκοπιμότητα της διερεύνησης θεμάτων που αφορούν το τοπίο, ως συστατικών ενός μεταπτυχιακού προγράμματος, που απευθύνεται κύρια σε αρχιτέκτονες¹, είμαστε κατ' αρχήν υποχρεωμένοι να επισημάνουμε την **κεντρική πολιτιστική και πολιτισμική σημασία του τοπίου**².

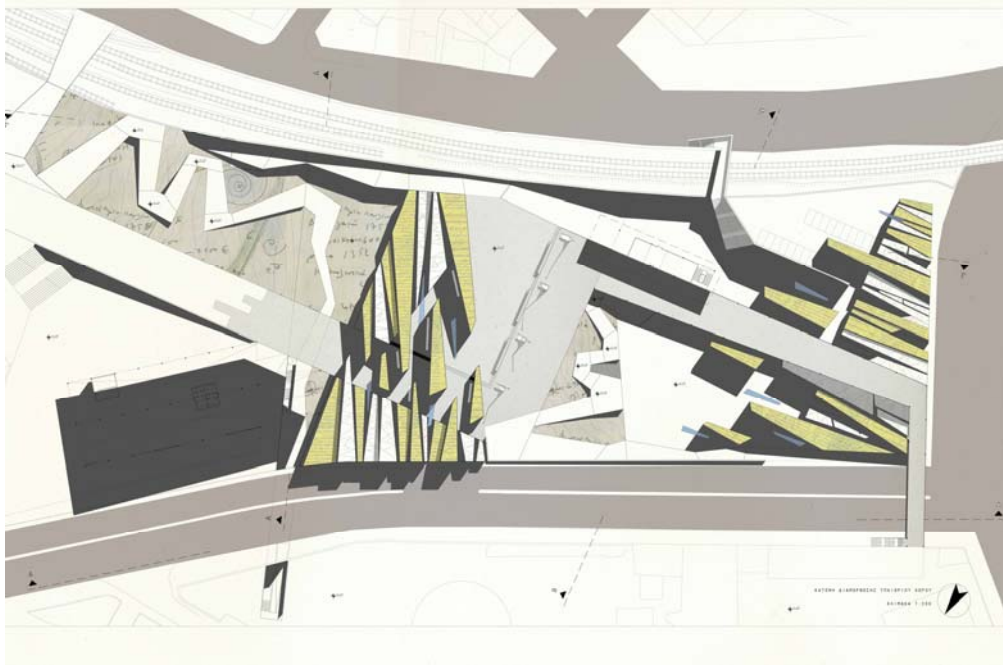
¹ Το σημείωμα αυτό αναφέρεται κύρια στο Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου», της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ - Κατεύθυνση: Σχεδιασμός – Χώρος – Πολιτισμός. Στο πρόγραμμα αυτό συμμετέχουν ιδιαίτερα απόφοιτοι αρχιτεκτονικών σχολών, αλλά και απόφοιτοι σχολών καλών τεχνών και επιστήμονες από περιοχές των κοινωνικών επιστημών.

² Ο όρος πολιτιστικός χρησιμοποιείται ως αντίστοιχος του λατινικού «civilisation, civilization, Zivilisation», ενώ ο όρος πολιτισμικός, ως αντίστοιχος του «culture, Kultur». Η χρήση αυτή των όρων εμφανίζεται αντίστροφη από την πρόταση του Δημοσθένη Αγραφιώτη, όπως αυτή παρουσιάζεται στις *Πολιτιστικές Ασυνέχειες (20 κείμενα για τις πολιτιστικές και τις καλλιτεχνικές ανακατατάξεις)*, Αθήνα, 1987. Ο Αγραφιώτης παρά την τελική παρατήρηση του, πως «το 'πολιτιστικό' και το 'πολιτισμικό' διακλαδώνονται πολλαπλά και σύνθετα», προτείνει τη χρήση των όρων με την αντιστοιχία «πολιτισμικό – civilisation» και «πολιτιστικό – culture» («...και η οπτική του 'πολιτισμικού' (civilisation) και 'πολιτιστικού' (culture) διεκδικούν νομιμότητα και εγκυρότητα»), πρβλ. σελ. 24-27.

Εντούτοις, από την άποψη της συνήθους γλωσσικής χρήσης, η προηγούμενη επιλογή φαίνεται λανθασμένη. Πρέπει μάλλον να δεχθούμε την πρόταση του Γ. Μπαμπινιώτη, ο οποίος επισημαίνει πολύ σωστά, πως «με γλωσσολογικούς όρους, ...ο χαρακτηρισμός πολιτισμικός είναι περισσότερο στατικός, ενώ ο χαρακτηρισμός πολιτιστικός είναι περισσότερο δυναμικός». Πολύ σωστά αφού στην ομιλούμενη γλώσσα, μιλάμε για εκ-πολιτιστική πρακτική ή εκ-πολιτιστική προσπάθεια και όχι για «εκ-πολιτισμική» προσπάθεια. Ο εκπολιτισμός επομένως, μια διαδικασία συνδεδεμένη με τον Πολιτισμό – civilisation, αντιστοιχεί στην πολιτιστική συνθήκη. Σχετικά σωστά σημειώνει το ίδιο λεξικό, πως «το πολιτιστικός χρησιμοποιείται περισσότερο για τον πολιτισμό ως σύνολο δραστηριοτήτων, καθώς και για τη δήλωση του τεχνικού πολιτισμού», δηλαδή ως αντίστοιχο του civilisation, «ενώ το πολιτισμικός τείνει να δηλώνει περισσότερο την αφηρημένη πλευρά του πολιτισμού, καθώς και τον πολιτισμό ως πνευματική καλλιέργεια. Έτσι γίνεται λόγος για τα πολιτισμικά γνωρίσματα ενός έθνους και για την πολιτιστική του δράση: για την πολιτισμική αξία ορισμένων παραδόσεων», στοιχείο απόλυτα συνδεδεμένο ιστορικά με την ανάπτυξη του λόγου περί κουλτούρας, «και για το πολιτιστικό δυναμικό ενός λαού» (πρβλ. σελ. 1458, συνοδευτικό σχόλιο στο λήμμα «πολιτιστικός»).

Αυτή η αφηρημένη έννοια της culture έχει περιγραφεί προηγούμενα, ως το «σύνολο των εκφάνσεων και δραστηριοτήτων, που αποσκοπούν στο να ικανοποιήσουν πνευματικές καλλιτεχνικές αναζητήσεις, να αναπτύξουν ανάλογα ενδιαφέροντα, να προσφέρουν πολιτισμό ως πράξη», από την δρώσα δηλαδή αναπτυξιακή απαίτηση του Πολιτισμού - civilisation.

Να επισημάνουμε δηλαδή την κεφαλαιώδη διαπίστωση, πως το τοπίο αποτελεί κεντρική περιοχή προκειμένου να διερευνηθεί, τόσο η επίδειξη της πολιτιστικής ισχύος του νεώτερου δυτικού ιδιαίτερα πολιτισμού, όσο και να ασκηθεί κριτική στην ισχύ αυτή και να διερευνηθεί η έκφραση της οποιασδήποτε πολιτισμικής ιδιαιτερότητας και διαφοράς.

Προσφέρεται με άλλα λόγια το τοπίο, για την εξέταση της συγκρότησης του πολιτισμού, είτε αυτός γίνεται αποδεκτός ως στοιχείο των υποθετικά ανώτερων κοινωνικών συσχετισμών, που περιγράφονται με τον προσδιορισμό **πολιτιστικοί** είτε γίνεται αποδεκτός ως έκφραση του συνόλου των **πολιτισμικών** επιρροών.

Η έκταση, το οικονομικό ύψος των τοπιακών κατασκευών, η τεχνολογική τους περιπλοκότητα, υποδεικνύουν πως στο μεγαλύτερο μέρος της δυτικής ιστορίας μετά την Αναγέννηση, οι τοπιακές διαμορφώσεις υπήρξαν κεντρικό πολιτιστικό εγχείρημα, για τις κοινωνίες που τις δημιούργησαν. Κεντρικό πολιτιστικό εγχείρημα, ώστε η μελέτη του να αποτελεί, σημαντικότερο βοήθημα για τη γενικότερη κατανόηση του πολιτιστικού πυρήνα των κοινωνιών αυτών.

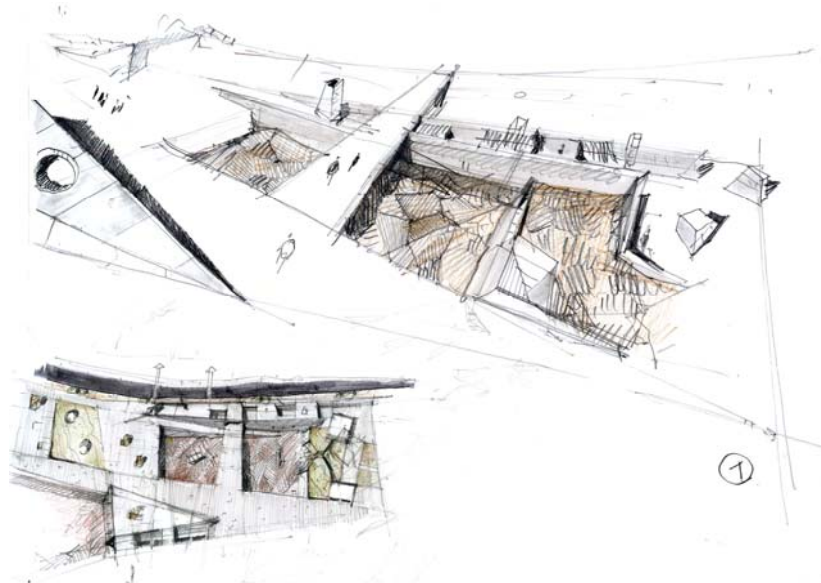
Με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο, οι τοπιακές διαμορφώσεις συγκεντρώνουν, συχνότατα στη δυτική ιστορία, το ενδιαφέρον ηγετικών πολιτικών ανδρών. Δεν επιλέγονται μόνο ως ιδιαίτερη χωρική εγγραφή, η οποία διαιωνίζει τη μνήμη της εξουσίας τους, αλλά αποτελούν επιπλέον, πολύ συχνά, αντικείμενο άμεσου προσωπικού ενδιαφέροντος, που συγκεντρώνει την προσοχή τους, στον ελεύθερο χρόνο που απομένει από την άσκηση της διακυβέρνησης.

Σε νεώτερες περιόδους πάλι, η ποιότητα του τοπίου, φυσικού ή αστικού, γίνεται αντιληπτή ως έκφραση της οποιασδήποτε πολιτισμικής ιδιαιτερότητας, όσο και ως κοινό πολιτισμικό αγαθό, το οποίο πρέπει να απευθύνεται στο σύνολο των κοινωνικών ομάδων.

Διαμορφώνεται έτσι σταδιακά ένα υπόβαθρο απόψεων, συγγενές και συμπληρωματικό με τις απόψεις εκείνες που καθιερώνουν στη σύγχρονη περίοδο τα περιβαλλοντικά αιτήματα, ως σημαντική πολιτική στάση που οφείλει να ορίσει την κατεύθυνση μιας ολιστικής «κοινωνικής οικολογίας» ή καλλίτερα την κατεύθυνση της «πολιτισμικής οικολογίας»³.

Μπορεί επομένως να αντιμετωπιστεί η διερεύνηση του τοπίου ως αναφορά σε κεντρικά πολιτιστικά και πολιτισμικά παραδείγματα της παλιότερης δυτικής ιστορίας, ικανά να φωτίσουν τη φυσιογνωμία των κοινωνιών τους, τα ήθη τους, τη σχέση τους με τον τόπο, με τη φύση και εντέλει με τον κόσμο. Είτε μπορεί να αντιμετωπιστεί η διερεύνηση του τοπίου ως υπόδειξη της σύγχρονης, αιτούμενης συνολικής ευαισθησίας για το περιβάλλον ζωής.

Με τον ένα ή τον άλλο τρόπο όμως, ***η διερεύνηση του τοπίου εμφανίζεται τότε ως σημαντική όχι μόνο για την παιδεία των αρχιτεκτόνων***, των αρχιτεκτόνων τοπίου, των πολεοδόμων, των περιβαλλοντολόγων, των γεωπόνων, αλλά και για την παιδεία μιας σειράς από επιστήμονες, ερευνητές και δημιουργούς. Είναι φανερό το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η μελέτη του τοπίου για τους ανθρωπολόγους, τους ανθρωπογεωγράφους, τους κοινωνιολόγους και κοινωνικούς επιστήμονες κάθε είδους, για τους ιστορικούς και τους ιστορικούς της τέχνης, όπως και για τους εικαστικούς δημιουργούς, τους σκηνοθέτες, φωτογράφους, με έμφαση όπως είναι προφανές στους καλλιτέχνες της Land Art. Η εμμονή εντούτοις σε επιστήμονες, καλλιτέχνες και δημιουργούς, που η διδασκαλία ή η παιδεία τους μπορεί να ευνοηθεί από τη διερεύνηση του τοπίου, υποβαθμίζει ίσως την ακόμη σημαντικότερη διαπίστωση πως η διερεύνησή του τοπίου, η προβολή της ιστορίας των διαμορφώσεών του και της σύγχρονης προβληματικής που το αφορά, εμφανίζεται εντέλει ως σημαντική για την παιδεία των κοινωνιών εν γένει.

³ Ο πρώτος όρος, «κοινωνική οικολογία» εισάγεται από τον F. Guattari, στο βιβλίο του *Οι τρεις οικολογίες*. Ο δεύτερος, «πολιτισμική οικολογία», αποτελεί πρόταση της διατριβής.

Οι κατασκευαστικές πρακτικές και η διαμόρφωση του τόπου, αποτέλεσμα της σύγκλισης πολλών πολιτισμικών πρακτικών.

Η κεντρική σημασία των απόψεων για το τοπίο και των διαμορφώσεων του τοπίου για πολλές από τις νεώτερες δυτικές κοινωνίες, η σημασία που απέκτησαν για πολλές άλλες περιοχές κοινωνικών δράσεων, το μέγεθος των επεμβάσεων και το συνακόλουθο εύρος των εμπλεκόμενων επιστημόνων, των καλλιτεχνών, των επαγγελματιών, τις καθιστά παραδειγματικές, για την παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο ο πολιτισμός μιας περιόδου, ως συνολική εκφορά, αποτελεί πεδίο αμοιβαίου καθορισμού των επιμέρους πολιτισμικών δραστηριοτήτων.

Είναι επίσης παραδειγματικές οι απόψεις για το τοπίο και τις διαμορφώσεις του, για τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτιστικές ή πολιτισμικές επιρροές αποκτούν γεωγραφική ευρύτητα ή διασπούν τις προειλημμένες αποφάσεις ιστορικής κατάταξης, καθώς μεταφέρονται από τόπο σε τόπο και από κοινωνία σε κοινωνία. Αλλά είναι επίσης παραδειγματικές και για τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτιστικές και πολιτισμικές θέσεις μεταβάλλονται - εν ολίγοις, για τον τρόπο με τον οποίο παράγουν σχέσεις συνέχειας ή υφίστανται διακοπές ασυνέχειας.

Η διερεύνηση του τοπίου αποτελεί επομένως ιδανική περιοχή για να καταδειχθεί, πως οι γενικές πολιτιστικές και πολιτισμικές απόψεις, όσο και οι ειδικές κατασκευαστικές πρακτικές, οι οποίες αφορούν τον τόπο και τις διαμορφώσεις του, είναι αποτέλεσμα της σύγκλισης πολλών κοινωνικών πρακτικών. Αλλά η ίδια ακριβώς διαπίστωση, μπορεί να ισχύσει και για την αρχιτεκτονική και βέβαια για τον αστικό σχεδιασμό και την πολεοδομία, για πρακτικές δηλαδή, οι οποίες καθώς εμφανίζονται κεντρικότερες για την κοινωνική ζωή, δεν μπορούν να αποτελούν μέλημα μιας περιορισμένης επαγγελματικής ομάδας και μόνον⁴.

Η δεισδυτικότερη παρατήρηση επιβεβαιώνει πως ανάλογα συμπεράσματα μπορούμε να έχουμε για όλες τις κοινωνικές πρακτικές – όσο κεντρικότερες και σημαντικότερες τόσο ευρύτερο το φάσμα της ώσμωσης ανάμεσα σε κοινωνικές δράσεις που τις καθορίζουν ή καθορίζονται από αυτές.

Τελικά η διερεύνηση του τοπίου εμφανίζεται ως προνομιακή περιοχή, προκειμένου να παρατηρήσουμε παραδειγματικά τον τρόπο που αναπτύσσονται οι δράσεις του πολιτισμού, καθώς ανάμεσα στα άλλα μπορεί να εξετάσει τόσο τη σχέση του πολιτισμού με τον τόπο, όσο και της σχέση του πολιτισμού με το οντολογικό του αντίθετο, τη φύση.

⁴ Είναι προφανές πως οι πρακτικές αυτές αποτελούν εντέλει αντικείμενο ενός πολλαπλού κοινωνικού ενδιαφέροντος, θεσμικού, οικονομικού, κατασκευαστικού και γενικότερα πολιτισμικού, το οποίο αφορά εντέλει πολλές κοινωνικές ομάδες, ακόμη και αν κατά περιοριστική σύμβαση συνδέεται κυρίως με κάποιες μόνον από αυτές.

Η συσχέτιση αρχιτεκτονικής παιδείας και τοπιακής προσέγγισης.

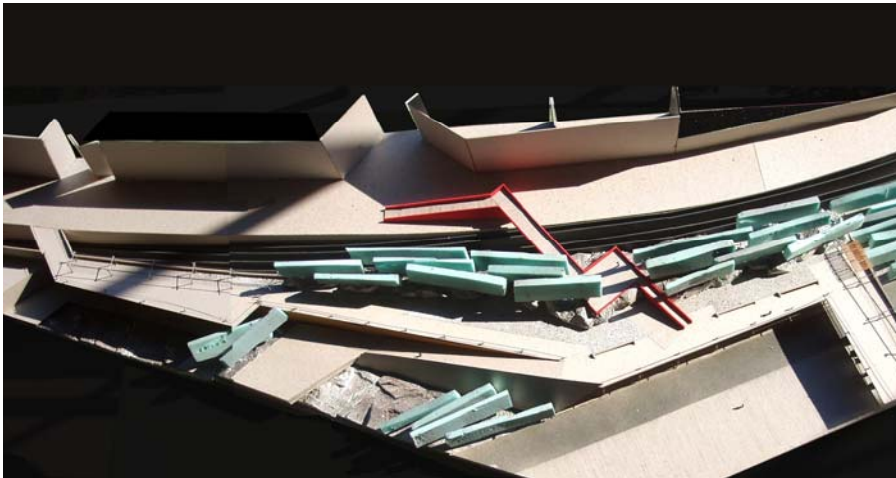
Η κύρια εντούτοις σκοπιμότητά των μεταπτυχιακών μαθημάτων τοπίου, στα πλαίσια μεταπτυχιακών προγραμμάτων σπουδών, όπως αυτά που αφορούν την Αρχιτεκτονική Σχολή ΕΜΠ, αναφέρεται στη δυνατότητά τους να επισημάνουν ιδιαίτερες συσχετίσεις, ανάμεσα στην αρχιτεκτονική τοπίου και στην κτηριακή αρχιτεκτονική ή τον αστικό σχεδιασμό.

Φθάνουμε έτσι σε ένα δεύτερο, ιδιαίτερο λόγο, για την ενασχόληση του αρχιτέκτονα με τη διερεύνηση του τοπίου. Στη βασική δηλαδή διαπίστωση, σύμφωνα με την οποία **η αρχιτεκτονική αναφέρεται πάντα σε πράξεις ένταξης**. Αλλά είτε πρόκειται για ένταξη σε περιβάλλον που διατηρεί «φυσικά» χαρακτηριστικά, είτε πρόκειται για ισχυρά δομημένο περιβάλλον, είτε η ένταξη θέτει προβλήματα φυσικών παραγόντων, είτε αναφέρεται ακόμη και στην αισθητική αξιολόγηση, όλη αυτή η θεματολογία συσχέτισης μπορεί να περιγραφεί από το εννοιολογικό εύρος του όρου «τοπίο» και μπορεί σημαντικά να εμπλουτιστεί από την εμπειρία των τρόπων, με τους οποίους το τοπίο αυτό, σχεδιάστηκε και κατασκευάστηκε κατά καιρούς.

Στην αντίστροφη φορά επιστημονικών και εκφραστικών δανείων, γίνονται φανεροί δυο επιπλέον λόγοι για την ενασχόληση των αρχιτεκτόνων με το τοπίο.

Αντίθετα από άλλες επαγγελματικές ομάδες, που αναφέρονται στο τοπίο, **οι αρχιτέκτονες διαθέτουν το πλεονέκτημα της σχεδιαστικής ευχέρειας**. Διαθέτουν δηλαδή ένα οργανωμένο σύστημα προσομοίωσης δομικών οργανώσεων του πραγματικού τόπου, ικανό να αποδώσει τα ποιοτικά και ποσοτικά στοιχεία, που χαρακτηρίζουν τις τοπιακές διαμορφώσεις και να προσφέρει μια σχεδιαστική προγραμματική προσέγγιση.

Διαθέτουν επίσης οι αρχιτέκτονες παιδεία κατασκευαστική, ικανή να αποδώσει στα μορφήματα που σχεδιάζουν, έγκυρη δομική σημασία. Η κατασκευαστική αυτή παιδεία, μολονότι προέρχεται από την περιοχή των «σκληρότερων» κατασκευαστικών παρεμβάσεων, αποτελεί μια οργανωμένη δομική γνώση, ικανή να αναλάβει κατασκευαστικά το βάρος των τοπιοτεχνικών διαμορφώσεων⁵.

Ο πέμπτος και τελευταίος λόγος, ο οποίος εξηγεί τη σκοπιμότητα αυτής της διερεύνησης σε σχέση με τον στόχο της αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης και της αρχιτεκτονικής παιδείας, αναφέρεται στην **εντονότατη εμπλοκή της νεωτερικής και της σύγχρονης αρχιτεκτονικής με τις διαμορφώσεις τοπίου**, όπως αυτή παρουσιάζεται τα τελευταία ιδιαίτερα χρόνια.

Σημειώσαμε ήδη στοιχειωδώς τον καθορισμό της νεωτερικής κηποτεχνίας από αρχιτεκτονικά πρότυπα. Στην αμεσότερη ακόμη περίοδο της τελευταίων χρόνων, είτε εξαιτίας μιας αυξανόμενης ευαισθησίας για το περιβάλλον ζωής μας, είτε εξαιτίας μιας αυξανόμενης διάθεσης των αναπτυγμένων κοινωνιών να προβάλουν το υψηλό επίπεδο ζωής τους, άρα και το ενδιαφέρον τους για το τοπίο, είτε τέλος ως αποτέλεσμα της μεταβολής των μέσων παράστασης και επεξεργασίας των κατασκευαστικών, δομικών οργανώσεων, ολοένα και περισσότεροι αρχιτέκτονες επιμένουν στην τοπιακή ποιότητα των προτάσεων τους. Αυτή η εμμονή, η οποία κάποιες φορές οδηγεί στην οριακή περιγραφή κτηριακών δομών με τον

5 Πρβλ. Κ. Μωραΐτη : «Ο σχεδιασμός του τοπίου και η αρχιτεκτονική παιδεία». Περ. Αρχιτέκτονες (ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ), τχ. 44, Αθήνα, Μάρτιος-Απρίλιος 2004. Σελ. 66-68.

χαρακτηρισμό «τοπιακή διαμόρφωση»⁶, αποτελεί έναν επιπλέον επιχειρήμα, για την ενασχόληση του σύγχρονου αρχιτέκτονα με τη θεωρία και την πρακτική σχεδιασμού του τοπίου.

6 Πρβλ. την Βιβλιοθήκη του Τεχνικού Πανεπιστημίου του Delft, από τους Mecanoo Architects (1998), όπως και την πρόταση του Jean Nouvel, στο διαγωνισμό για το Μουσείο της Ανθρώπινης Εξέλιξης, στο Burgos της Ισπανίας (2000). Αλλά η ιδιαίτερη χρήση του χαρακτηρισμού «τοπιακή διαμόρφωση» ή «τοπιακό μόνρφωμα», «landscape formation», αναφέρεται στο περίπτερο ανθοκομικών εκθέσεων της Zaha Hadid, στο Weil am Rhein της Γερμανίας (1999).

Για το τελευταίο ειδικότερα παράδειγμα, βλ. και Σ. Χριστοφιλοπούλου : *Η κτιριακή αρχιτεκτονική ως Σχηματισμός Τοπίου (Landscape Formation one)* – Διπλωμ. Εργασία στα πλαίσια του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου», της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ - Κατεύθυνση: Σχεδιασμός – Χώρος – Πολιτισμός, Αθήνα, Οκτ. 2003.